

ΕΠΑΝΑΚΑΤΟΙΚΗΣΕΙΣ

ΕΠΑΝΑΚΑΤΟΙΚΗΣΕΙΣ

Επιμέλεια:
ΜΥΡΤΩ ΚΙΟΥΡΤΗ

ΑΘΗΝΑ 2017

Επανακατοικήσεις

© 2017, Σύνδεσμος Υποτρόφων Ιδρύματος Ωνάση

Επιμέλεια κειμένων: Δημήτρης Καρακίτσος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δάφνη Κουγέα
Σελιδοποίηση: Βίβιαν Γιούρη

Παραγωγή: Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ
Ξενοκράτους 48, 106 76 Αθήνα,
τηλ. 210 7231271, 215 5403723, fax 210 7254629
www.potamos.com.gr, info@potamos.com.gr

ISBN 978-960-545-087-8

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μυρτώ Κιούρτη Επανακατοικήσεις: Η ανθρωπιστική στροφή στην αρχιτεκτονική	11
Παναγιώτης Τουρνικιώτης Επανακατοικήσεις: μια διαλεκτική προσέγγιση στον σύγχρονο τρόπο ζωής	21
Ανδρέας Γιακουμακάτος Ιδέες της κατοίκησης στον 20ό αιώνα	27
Παυλίνα Σπανδώνη Επανακατοικήσεις των κοινωνικών σχέσεων	39
Νίκος Πατσαβός Στρατηγικός Σχεδιασμός: Μια κατοικία στο Μετς	45
Όλγα Βενετσιάνου & Αγγελική Σβορώνου Μετασχηματισμός κατοικίας σε εκθεσιακό χώρο με τη χρήση καθρεπτών, light box και προβολικών μηχανημάτων	55
Γιάννης Γράος Διαβαθμίσεις του ιδιωτικού και του δημόσιου, μέσω του επαναπροσδιορισμού των ορίων ενός αστικού διαμερίσματος στο Καλλιμάρμαρο	69
Τζίνα Σκιαδά Αρχιτεκτονική και Ταυτότητα: Επανασχεδιάζοντας την οικογενειακή κατοικία κατά τις διαβατήριες αλλαγές του κοινωνικού βίου	77
Ηώ Πάσχου Ας ανακαλύψουμε τα δικά μας φωτογραφικά αρχεία	89
Διονυσία Τριανταφύλλου Spacrecycling - upcycling: Δημιουργικός επαναπροσδιορισμός χώρου και αντικειμένων ως διαβατήρια τελετή από το παρελθόν στο παρόν κι από τη μνήμη στην ταυτότητα.	97

Μέλπω Δάνου & Τζίνα Σκιαδά

Σύνορα δεν έχει η μουσική: Πώς επανασχεδιάζεται
ένα μεταπολεμικό διαμέρισμα στην πλατεία Αμερικής
σε σύγχρονη κατοικία μουσικού 105

Σοφία Κιούση - Αντώνης Κιουρκτσής

My home is my castle, ή το σπίτι με το περισκόπιο.
Η κατοικία εκτονώνεται εσωστρεφώς γύρω από μια νέα εστία 115

Αγγελική Παρασκευοπούλου

Ενσωματώνοντας το φυτικό υλικό στη σύγχρονη κατοικία 125

Στέλλα Κάτση

Η ενσωμάτωση της φύσης στον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο και βίο
σε μια πολυκατοικία στους Αμπελόκηπους 133

Αλέξανδρος Κιτρινιάρης

Προς μια ενεργειακά μεταβαλλόμενη κατοίκηση.
Το παράδειγμα ενός διαμερίσματος στην Άνω Κυψέλη 143

Βλάσης Καραγιάννης, Αγγελική Παρασκευοπούλου & Λία Πέτρου

Μια τρισδιάστατη αρχιτεκτονική-γλυπτική εγκατάσταση
επαναπροσδιορίζει τους εσωτερικούς και υπαίθριους χώρους
ενός αστικού ρετιρέ στην Κυψέλη 153

Οι συγγραφείς του τόμου 161

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΑ
ΤΗ ΖΩΗ ΠΟΥ ΑΛΛΑΖΕΙ

Επανακατοικήσεις: Η ανθρωπιστική στροφή στην αρχιτεκτονική

Οι Επανακατοικήσεις γεννήθηκαν ως αντίδραση απέναντι στην Ελλάδα της κρίσης. Η συμμετοχή σε αυτή την ομαδική δράση λειτούργησε πιστεύω ως μια δημιουργική διαδικασία μέσα από την οποία επιχειρούσε να βρει ο καθένας μας, με τη συνδρομή των άλλων, τη δική του απάντηση στο βασανιστικό ερώτημα: τι μπορεί να προσφέρει ένας αρχιτέκτονας σε εποχές δύσκολες για την κοινωνία. Η ιδέα λοιπόν των Επανακατοικήσεων είναι σύμφυτη με την έννοια της κρίσης, και το πεδίο στο οποίο άνθισε είναι αυτό της κοινωνικής αλληλεγγύης, της συνεργασίας και της προσφοράς. Η προσπάθεια να απαντήσουμε στο δύσκολο αυτό ερώτημα προέβλεπε έναν κριτικό επαναπροσδιορισμό της στόχευσης της αρχιτεκτονικής και του ρόλου του αρχιτέκτονα, κάτι που μας ανάγκασε να στραφούμε και να σκεφτούμε ξανά τα στοιχειώδη. Τι είναι τελικά η αρχιτεκτονική, εκείνη η ευγενής πράξη που αγγίζει την καρδιά του ανθρώπου¹, κατασκευάζοντας το πιο λατρευτό δοχείο της ζωής του² έτσι όπως το διδαχθήκαμε και το πιστέψαμε ως φοιτητές στα έδρανα και τα σχεδιαστήρια των σχολών μας; Αφορά μόνο τις εποχές της αφθονίας, τους λίγους και εκλεκτούς. Εκείνους που καταλαβαίνουν; Εμάς που δημιουργούμε; Αυτούς που κατοικούν; Σταδιακά λοιπόν οι Επανακατοικήσεις απέκλιναν από την αρχική τους κοινωνική στόχευση και λειτούργησαν ως μια σπάνια ευκαιρία αναστοχασμού επί της αρχιτεκτονικής.

1. Le Corbusier, *Για μια αρχιτεκτονική*, [1923], μετ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Εκκρεμές, Αθήνα 2005, σελ. 123.

2. Άρης Κωνσταντινίδης, *Για την Αρχιτεκτονική*, Άγρα, Αθήνα 1987, σελ. 108.

Και όπως συμβαίνει μάλλον νομοτελειακά σε εποχές κρίσης, η προσπάθεια υπέρβασης ενός κατ' αρχήν αδιεξόδου, οδήγησε σε κάτι άλλο, γέννησε κάτι καινούριο, έστρεψε το πεδίο σε νέες, αχαρτογράφητες περιοχές της γνώσης.

Οι *Επανακατοικήσεις* ξεκίνησαν με μια σειρά δημοσίων παρουσιάσεων και συζητήσεων επί των αρχών και των προθέσεων μας, όπως και με ανοιχτή προκήρυξη που απευθύνουμε προς τους πολίτες του Δήμου Αθηναίων, καλώντας τους να συμμετέχουν στη δράση μας με τα διαμερίσματά τους. Από τις εκδηλώσεις ενδιαφέροντος που λάβαμε επιλέξαμε εννέα παραδειγματικά κατοικημένα διαμερίσματα του κέντρου της Αθήνας τα οποία ανασχεδιάσαμε με στόχο τη βελτίωση της καθημερινής ζωής των κατοίκων σε αυτά. Επισκεφτήκαμε τους χώρους, τους αποτυπώσαμε, συζητήσαμε με τους ιδιοκτήτες, συνεργαστήκαμε στενά μεταξύ μας ως ομάδα και καταλήξαμε σε μια σειρά προτάσεων αναμόρφωσης των συγκεκριμένων διαμερισμάτων. Οι προτάσεις αυτές παρουσιάστηκαν στους ιδιοκτήτες και κατοίκους των διαμερισμάτων σε δημόσια συνάντηση που πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2016 στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση. Εκεί μπροστά σε ένα ευρύ κοινό οι κάτοικοι είδαν τα σπίτια τους ανασχεδιασμένα και συζητήσαν μαζί μας αλλά και με το κοινό που παρακολουθούσε το πώς η αρχιτεκτονική μπορεί να αλλάξει τον τρόπο που ζούμε αλλά και σκεφτόμαστε την καθημερινότητά μας. Ύστερα από τη δημόσια αυτή συζήτηση, οι μελέτες αναμόρφωσης των εννέα παραδειγματικών κατοικιών ολοκληρώθηκαν και σήμερα παρουσιάζονται στο παρόν βιβλίο.

Η κύρια στόχευση των *Επανακατοικήσεων* όμως δεν αφορά τη συγκρότηση μιας σειράς προτάσεων αναδιαμόρφωσης κατοικιών, έστω και αν αυτές υπήρξαν παραδειγματικές. Η δράση έχει κατεξοχήν ερευνητικό χαρακτήρα. Ο νεολογισμός *Επανακατοικήσεις*, ο οποίος γεννήθηκε μαζί με την ομάδα μας, προκειμένου να συνοψίσει τις προθέσεις της εισάγει το πρόθεμα *επανα*, όχι τόσο επειδή επανασχεδιάσαμε υφιστάμενα διαμερίσματα αλλά επειδή με αφορμή αυτό επιχειρήσαμε να επαναπροσδιορίσουμε υφιστάμενες αντιλήψεις για την αρχιτεκτονική της κατοικίας, προαιώνιο θέμα διερώτησης το οποίο βάζουμε εκ νέου στο τραπέζι των συζητήσεων. Η δική μας απάντηση, η οποία εκφράζεται ποικιλοτρόπως στα κείμενα και τις αρχιτεκτονικές μελέτες που ακολουθούν, ορίζει μια ειδική σχέση ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και τον άνθρωπο, και προσεγγίζει αυτή τη σχέση μέσα από τρία ρεύματα σκέψης, τον Σχετικισμό (relativism), τον Θετικισμό (positivism) και τον Υλισμό (materialism).

Με τον όρο *Σχετικισμός* αναφερόμαστε στη σχολή της σκέψης που υποστηρίζει την προσπάθεια κατανόησης των φαινομένων μέσα από τη διερεύ-

νηση των σχέσεών τους και όχι μέσα από μια ουσιοκρατική προσέγγιση, δηλαδή την αναζήτηση κάποιας βαθύτερης καταγωγής, μιας προαιώνιας αλήθειας ή κάποιας πανανθρώπινης ουσίας. Το δεύτερο πρόθεμα του ονόματος της δράσης μας αναφέρεται μεν στο φαινόμενο της κατοίκησης, όχι τυχαία όμως ο όρος εκφέρεται στον πληθυντικό. Αυτό συμβαίνει καθώς στις *Επανακατοικήσεις* προσεγγίσαμε την εμπειρία της κατοίκησης όχι ως μια και ουσιώδη, αλλά αντιθέτως ως πολλαπλή και σχετικιστική, δηλαδή ως πολιτισμικά προσδιορισμένη και ταυτόχρονα εν δυνάμει επιτρεπτική της ετερότητας των υποκειμένων.

Ο φιλόσοφος της επιστήμης, Auguste Comte, ιδρυτής του ρεύματος του Θετικισμού, υποστήριζε πως ο ανθρώπινος πολιτισμός είναι αδιάσπαστο μέρος της φύσης και πως βρίσκεται σε απόλυτη σχέση συνέχειας με αυτή. Ήταν ο στοχαστής που πρότεινε πως μπορούμε να κατανοήσουμε τα ανθρώπινα φαινόμενα με τη βοήθεια της θετικής επιστήμης, παρατηρώντας τα δηλαδή ως φυσικά φαινόμενα και προσεγγίζοντάς τα μέσω της εμπειρίας, της καταγραφής, της ταξινόμησης και της λογικής, αναζητώντας αυτό που είναι αντικειμενικό άρα και επιστημονικά προσδιορίσιμο. Πάνω σε αυτή τη διατύπωση του στοχαστή, θεμελιώθηκαν τα γνωστικά πεδία της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας, δηλαδή οι σχολές της σκέψης που επιχειρήσαν να μελετήσουν με μεθοδολογίες των θετικών επιστημών τις ανθρώπινες κοινωνίες και τον πολιτισμό. Μεταγράφοντας την ευφυή σύλληψη του Comte στην αρχιτεκτονική, μπορούμε να ισχυριστούμε πως το ανθρωπογενές τοπίο της πόλης, παράγωγο της ανθρώπινης κοινωνίας και του πολιτισμού, είναι εγγενώς όμοιο με εκείνο της φύσης, δηλαδή έχει προκύψει υπό την πίεση νόμων οι οποίοι υπόκεινται σε ανάλογες αρχές με εκείνες που μορφώνουν το φυσικό τοπίο.

Στις *Επανακατοικήσεις* ακολουθήσαμε αυτό το ρεύμα της σκέψης. Κάναμε έτσι αρχιτεκτονική μέσα στο ανθρωπογενές αθηναϊκό τοπίο, το οποίο αντιμετώπισαμε ως συνέχεια του φυσικού τοπίου της Αττικής. Επιχειρήσαμε να σχεδιάσουμε μέσα σε αυτό το κατασκευασμένο τοπίο, κατανοώντας το και αναγνωρίζοντας τις αρχές, τους νόμους και τους κανόνες που το δημιούργησαν. Αντί λοιπόν να αποτυπώσουμε με προσοχή και να προσαρμόσουμε τον σχεδιασμό μας στις κλίσεις του εδάφους, επιχειρήσαμε να αναγνωρίσουμε και να διαχειριστούμε άλλες κλίσεις, τις πολιτισμικές και κοινωνικές πτυχώσεις πάνω στις οποίες εδράζονται οι σταθερές των ανθρώπων. Σχεδιάσαμε καινούρια σπίτια που πατάνε μεν αλλά και επαναπροσδιορίζουν δημιουργικά τις πλαγιές της ελληνικής οικογένειας. Σκάψαμε και θεμελιώσαμε δομές κατοίκησης οι οποίες επιτρέπουν να βλαστήσει ένα νέο ενδοοικογενειακό

σχήμα που είναι πιο επιτρεπτικό, λιγότερο εσωστρεφές και μονοδιάστατο. Προτείναμε αρχιτεκτονικές συνθέσεις που μπορεί να μην αρθρώνονται προστατεύοντας σεβάσματα γέρικα δέντρα, όμως διαχειρίζονται γέρικα κληρονομημένα σπίτια και σέβονται βιωμένες διατάξεις, επεμβαίνοντας με τόλμη μεν αλλά χωρίς να ξεριζώνουν απερίσκεπτα τις μνήμες και το προσωπικό παρελθόν.

Σε αυτή την προσπάθεια σημαντικοί συνοδοιπόροι υπήρξαν οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι της ομάδας, Παυλίνα Σπανδώνη και Τζίνα Σκιαδά, οι οποίες μοιράστηκαν μαζί μας τα εργαλεία του δικού τους γνωστικού πεδίου, της ανθρωπολογίας, δηλαδή του κατεξοχήν λόγου για τον άνθρωπο. Παράλληλα, η φύση ξαναβρήκε τη θέση της μέσα σε αυτή την ανθρωπολογικά μετατοπισμένη αρχιτεκτονική με τη βοήθεια της Αγγελικής Παρασκευοπούλου, γεωπόμου και αρχιτέκτονα τοπίου της ομάδας, η οποία συνέβαλε στη συγκρότηση αρχιτεκτονικών προτάσεων που έδωσαν ζωτικό χώρο σε μια φύση απομαγευμένη και εξανθρωπισμένη. Η Παυλίνα Σπανδώνη, η Τζίνα Σκιαδά και η Αγγελική Παρασκευοπούλου είχαν την εποπτεία όλων των επιμέρους ομάδων της δράσης, συνεργάστηκαν όμως στενά ειδικά με ορισμένες από αυτές.

Οι *Επανακατοικήσεις* δεν στράφηκαν μόνο προς το ανθρωπογενές συλλογικό τοπίο, το προϊόν του πολιτισμού. Μετατόπισαν την ερευνητική ματιά από την πρόσληψη του χώρου ως εξωτερικότητα στη διαχείριση ενός ενιαίου συνεχούς που συνδέει αυτό τον έξω χώρο με το εσωτερικό ανθρώπινο τοπίο, ή αλλιώς την ενδότερη αρένα όπως τη συλλογίστηκε ο Descartes³. Η διαχείριση του εσώτερου χώρου πραγματώθηκε υπό το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο του υλισμού. Η προσέγγιση των *Επανακατοικήσεων* αποκλίνει σε σχέση με αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες ο νους, ή όπως αλλιώς ονομάζεται το πνεύμα και αντίστοιχα η ψυχή του ανθρώπου, είναι άυλος. Αντίθετα με αυτές τις αντιλήψεις, η έρευνά μας ακολούθησε αφενός τον υλισμό του Marx, ο οποίος υποστήριζε πως οι ιδέες οικοδομούνται πάνω στις υλικές συνθήκες της ζωής των ανθρώπων, και αφετέρου την ψυχαναλυτική προσέγγιση του Freud σύμφωνα με την οποία η υλικότητα του σώματος και ο ενδοψυχισμός αποτελούν ένα αδιατάρακτο συνεχές.

Από την ίδρυσή της, η ομάδα των *Επανακατοικήσεων* απευθύνθηκε και σε καλλιτέχνες. Η συμμετοχή εικαστικών στη δράση συσχετίζεται με την πεποί-

3. Jean-Michel Besnier, *Ιστορία της νεωτερικής και σύγχρονης φιλοσοφίας. Φυσιογνωμίες και έργα*, μετ. Κωστής Παπαγιώργης, Καστανιώτης, Αθήνα 1996, σελ. 100.

θησή μας ότι η Τέχνη αποτελεί ένα ειδικό πεδίο του ανθρώπινου πολιτισμού, εντός του οποίου έχουν αναπτυχθεί εργαλεία και μέθοδοι διαχείρισης του εσώτερου ψυχικού χώρου. Υπό ένα τέτοιο σκεπτικό θα λέγαμε ότι προσεγγίσαμε τα σπίτια των ανθρώπων ως καθρέφτες της ενδότερης περιοχής ή αλλιώς ως πορτραίτα των κατοίκων τους. Δεν συνθέσαμε όμως βάσει εξιδανικευμένων μορφών όπως θα έκανε ένας Raffaello αλλά χρησιμοποιήσαμε τα εργαλεία μας όπως ένας Rubens, για να ανιχνεύσουμε αντιφάσεις, αντιστάσεις, άγχη, διλήμματα, συγκρούσεις, φόβους, κρυμμένες επιθυμίες πραγματικών ανθρώπων. Ταυτόχρονα η πρόσληψη της σχέσης ανάμεσα στον νου, την ψυχή και το σώμα ως μια ενιαία συνέχεια οδήγησε στην αντιμετώπιση των σωματικών αναγκών ως ίδιας αξίας με τις ανάγκες του πνεύματος και της ψυχής. Αυτό μας οδήγησε σε μια αρχιτεκτονική που επιχειρήσε μέσα από το Πλατωνικό μεγαλείο, τη μαθηματική τάξη... την αντίληψη της αρμονίας⁴ να παράγει χώρο ο οποίος δεν είναι μόνο ωραίος αλλά απολαυστικός και κυρίως ανακουφιστικός. Η αίσθηση απόλαυσης και ανακούφισης προκαλείται από συνειδητές αρχιτεκτονικές χειρονομίες που απελευθερώνουν τον κάτοικο από μια σειρά στερεότυπα τα οποία επιβάλλονται ασυνείδητα με τη μορφή δεσμεύσεων στο νοητικό, το ψυχικό αλλά και το σωματικό επίπεδο.

Απαντώντας στο ανθρωπογενές αττικό τοπίο, οι αρχιτέκτονες Σοφία Κιούση και Αντώνης Κιουρκτής διερεύνησαν το άνω όριό του και διατρέψαν την ομοιογενή τεκτονική πλάκα που αναπαράγεται πανομοιότυπα από τα fractals της ελληνικής πολυκατοικίας. Στο σπίτι με το περισκόπιο η διάτρηση της πάνω πλάκας επιτρέπει στους κατοίκους να απολαμβάνουν τη θέα προς τον ουρανό. Η πρόταση, ταυτόχρονα πολλαπλασιασμένη, συγκροτεί ένα νέο αστικό τοπίο από ψηλά, το οποίο εν δυνάμει απαρτίζεται από οπές που επιτρέπουν εσωτερικές θεάσεις προς την πλέον δημόσια και καλή πτυχή της ελληνικής κατοίκησης, το ονομαζόμενο σαλόνι. Διατρυπώντας τις γνωστές ταράτσες με τις κεραίες και τα ντεπόζιτα, η αρχιτεκτονική απαντά με τον τρόπο αυτό σε ένα συγκεκριμένο φαινόμενο: την αδυναμία μιας κοινωνίας με νωπές ακόμα τις αγροτικές της ρίζες να απορροφήσει την έκρηξη της τεχνολογίας που ακολούθησε τη βιομηχανική επανάσταση.

Το ίδιο τοπίο πραγματεύεται και ο Αλέξανδρος Κιτρινιάρης προτείνοντας τη φύτευσή του. Παράλληλα, η μελέτη του διαχειρίζεται τη σχέση αυτής της

4. Le Corbusier, *Για μια αρχιτεκτονική*, [1923], μετ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Εκκρεμές, Αθήνα 2005, σελ. 87.

άνω περιοχής με τις κατοικίες που αναπτύσσονται από κάτω, στο πλαίσιο του ιδιόμορφου ιδιοκτησιακού καθεστώτος που παράγεται από την ελληνική πολυκατοικία της αντιπαροχής και τα κατάλοιπα της διευρυμένης οικογένειας. Σε μεγάλη πολυκατοικία που στεγάζει ένα σύνθετο δίκτυο συγγενείας, το δώμα μετασχηματίζεται σε μια μηχανή φυσικού κλιματισμού ενός διαμερίσματος με το οποίο συνδέεται ιδιοκτησιακά, παρόλο που βρίσκεται μετατοπισμένο παραπλεύρως σε άλλον κτιριακό όγκο. Ταυτόχρονα φυτεύεται η όψη του διαμερίσματος και ο εξώστης. Ο άνθρωπος, η κατοικία και η φύση αντιμετωπίζονται ως μια ενιαία συνέχεια.

Ο Γιάννης Γράος χειρίζεται επίσης το άνω όριο του αστικού τοπίου εκτομώνοντας μια κατοικία σε αυτό. Ταυτόχρονα πραγματεύεται το δίπολο μπροστά-πίσω, το οποίο ο σύγχρονος ελληνικός πολιτισμός προσεγγίζει ακόμα ως αντιθετικό. Σε ένα διαμέρισμα με ιδιαίτερη θέα προς τα πίσω, αποκλεισμένη λόγω της αναπαραγωγής του άκαμπτου κυττάρου της τυπικής εμπορικής πολυκατοικίας που προσανατολίζει τα καθιστικά και τα ανοίγματα μπροστά, ο αρχιτέκτονας εισάγει μια νέα γεωμετρία σε στροφή. Με τον τρόπο αυτό δημιουργεί έναν σχηματισμό κατοίκησης ο οποίος συσχετίζεται με τις πραγματικές συνθήκες του χώρου, ανοίγει οπτικές, δημιουργεί εξώστες, επιτρέπει ροές και έτσι μεγεθύνει τις απολαύσεις της καθημερινότητας.

Στην πρόταση της Λίας Πέτρου και του Βλάση Καραγιάννη η άνω περιοχή του δώματος συνδέεται επίσης οργανικά με την κατοίκηση. Σε αυτή όμως την περίπτωση προτείνεται η μετάλλαξη και εκμετάλλευση της εσωτερικής κοιλότητας που αναπτύσσεται στο κυρίως σώμα του κτιρίου και η οποία συνήθως μεταφέρει μόνο φως και αέρα από πάνω προς τα κάτω. Εντός του φωταγωγού λοιπόν κατασκευάζεται ένας δίαυλος επικοινωνίας. Η κατασκευή είναι ένα γλυπτό και ταυτόχρονα μια τσουλήθρα. Η τέχνη ανάγει σε πολύτιμο το πλέον υποτιμημένο πεδίο της κατοίκησης, τον φωταγωγό της ελληνικής πολυκατοικίας. Το παιχνίδι υπερβαίνει την οριοθέτηση του παιδικού δωματίου και γίνεται ξανά κεντρικό κομμάτι της ζωής των ενηλίκων. Ταυτόχρονα οδηγώντας στο ημιαυτόνομο διαμέρισμα της ταράτσας το οποίο αφιερώνεται στον έφηβο της οικογένειας, το μεγεθυμένο αυτό παιχνίδι δημιουργεί ανακουφιστικές συνέχειες κατά τη διάβαση από την παιδικότητα στην ενηλικίωση.

Η Όλγα Βενετσιάνου και η Αγγελική Σβορώνου διαχειρίζονται επίσης τον φωταγωγό της ελληνικής πολυκατοικίας, πραγματεύονται όμως τη δημόσια του διάσταση και την ανατρέπουν. Με τη βοήθεια προβολικών μέσων βιντεοσκοπούν και πλάθουν κινηματογραφικά την καθημερινότητα της ζωής μέσα στην κατοικία που μελετούν, η οποία ανήκει σε μια φωτογράφο. Χρησιμοποιούν στη συνέχεια τον φωταγωγό της πολυκατοικίας ως δημόσια προθήκη

εντός της οποίας εκτίθεται η παράσταση του ιδιωτικού βίου. Το διαμέρισμα ανασχεδιάζεται ως χώρος κατοίκησης και εργασίας μαζί, όπου αντί για έργα τέχνης στους τοίχους προβάλλουν αποσπάσματα της κινηματογραφημένης ζωής στο σπίτι. Με τον τρόπο αυτό αμφισβητείται η παραδοσιακή πρόσληψη της κατοικίας ως χώρος κατανάλωσης. Ταυτόχρονα, η καθημερινότητα προβάλλεται ως έργο και έτσι αναδεικνύεται το παραγωγικό κομμάτι της κατοίκησης, που δεν είναι άλλο από την ύψιστη δημιουργία του ίδιου του ανθρώπου, δηλαδή την ανατροφή των παιδιών.

Ο Νίκος Πατσαβός και η ομάδα Ctrl_SpaceLab σχεδιάζουν τη μονοκατοικία ενός ζευγαριού το οποίο έχει πρόσφατα μείνει μόνο καθώς η κόρη έχει μόλις αποχωρήσει από την πατρική κατοικία για σπουδές. Στην απώλεια του μέλους η αρχιτεκτονική απαντά με τη συγκρότηση ενός νέου οικογενειακού τύπου. Το κτίριο σχεδιάζεται ως ξενώνας φοιτητών για βραχυχρόνιες μισθώσεις, με τους γονείς να διαμένουν σε μέρος του κτίσματος και να καλούνται να συνάψουν σχέσεις επίβλεψης και φροντίδας με αυτούς που θα είναι μέλη του νέου αυτού οικογενειακού σχήματος. Τα όρια του ιδιωτικού βίου επαναπροσδιορίζονται, η σχέση οικογένειας και κοινωνίας αλλάζει, και η ψυχική ανταλλαγή που σήμερα περιορίζεται εντός των οικείων τειχών αποδεσμεύεται από τα παραδοσιακά όρια, εκτείνεται σε διευρυμένα δίκτυα και πραγματοποιείται με αποδοχή της παροδικότητάς της.

Η Διονυσία Τριανταφύλλου στρέφεται προς το ζήτημα της εξατομίκευσης και το συσχετίζει με τον σχεδιασμό της κατοικίας στην εποχή του εκδημοκρατισμού των ταυτοτήτων και του δικαιώματος στον αυτοπροσδιορισμό. Στο διαμέρισμα το οποίο μελέτησε, η κάτοικος ακολουθεί έναν τρόπο ζωής ο οποίος αποκλίνει από τους παραδοσιακούς ρόλους έτσι όπως αυτοί προδιαγράφονται σε προνεωτερικές αγροτικές κοινωνίες. Το σπίτι, κληρονομημένο, αναπαράγει ως δομή την απαίτηση συμμόρφωσης με το σχήμα ζωής που είχε ήδη στεγάσει. Η αρχιτεκτονική καταργεί τη σύμβαση και επιτρέπει στην κάτοικο να κυριαρχήσει στον χώρο επιβάλλοντας στα ίχνη του παρελθόντος τις δικές της επιλογές ζωής.

Η Ηώ Πάσχου μελετά και αυτή τρόπους διαχείρισης του παρελθόντος και της μνήμης, εστιάζοντας στη διαδικασία φωτογράφισης των γεγονότων του ιδιωτικού βίου. Εισάγει την έννοια του αρχείου στο τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε την πρακτική της κατασκευής των οικογενειακών άλμπουμ. Με τον τρόπο αυτό μας επιτρέπει να συλλάβουμε την κατοικία του μέλλοντος ως ένα ιδιότυπο και εξαιρετικά πολύτιμο μουσείο της προσωπικής ιστορίας.

Με το ζήτημα της αρχιτεκτονικής της εξατομίκευσης ασχολείται και η Μέλπω Δάνου, ανασχεδιάζοντας το κληρονομημένο διαμέρισμα μιας μου-

σικού της ροκ σκηνής. Τα ελάχιστα που διατίθενται από την κάτοικο για την ανακατασκευή, κατευθύνονται στην αλλαγή της δομής και όχι στους συνήθεις επιδερμικούς καλλωπισμούς. Η αρχιτεκτονική, αλλάζοντας την κάτοψη, ιεραρχεί ως σημαντική την αποδοχή μιας ζωής σε απόκλιση. Ταυτόχρονα ξεσκεπάζει αυτό που κρύβεται πίσω από την πρακτική της διακόσμησης, με την οποία όπως εύστοχα λέει και η κοινή ρήση συχνά *χρυσώνουμε το χάπι* της επιβολής ενός κοινού μοντέλου ζωής για όλους.

Η Στέλλα Κάτση εστιάζει επίσης σε μια αρχιτεκτονική η οποία αναδεικνύει την ετερότητα των ανθρώπων. Στο διαμέρισμα που ανασχεδιάζει καταργεί το αχρησιμοποίητο καλό σαλόνι μετασχηματίζοντάς το σε έναν ημιυπαίθριο χώρο για βιολογικές καλλιέργειες και φαγητό. Η μετατροπή του σαλονιού σε φυτεμένη αυλή συσχετίζεται με την επαγγελματική ταυτότητα του κατοίκου, ο οποίος ασχολείται με την προώθηση των βιολογικών προϊόντων. Η αρχιτεκτονική έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με το στερεότυπο το οποίο αναπαράγει στην ελληνική περίπτωση την καταστρατήγηση των ημιυπαίθριων χώρων. Το κάνει όμως συνάπτοντας στρατηγική συμμαχία με τον κάτοικο και συστρατεύοντας τη δυναμική της προσωπικής του ταυτότητας και βούλησης.

Οι *Επανακατοικήσεις* ξεκίνησαν ως δράση το φθινόπωρο του 2013. Οι θεωρητικές όμως αρχές και οι μεθοδολογικές κατευθύνσεις που ακολουθήθηκαν είχαν ήδη συγκροτηθεί στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής την οποία υποστήριξα τον χειμώνα του 2012 στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Η διατριβή είχε θέμα *Ο επαναπροσδιορισμός αντιλήψεων και πρακτικών ως μέσο για το σχεδιασμό της κατοικίας* και εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη των καθηγητών της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, Δημήτρη Φιλιππίδη και Παναγιώτη Τουρνικιώτη, και της ανθρωπολόγου Ελεωνόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου, καθηγήτριας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η διατριβή αυτή πραγματοποιήθηκε με την οικονομική αρωγή του Ιδρύματος Ωνάση μέσω τετραετούς υποτροφίας. Λόγω αυτής της υποτροφίας είχα αργότερα τη δυνατότητα να συμμετάσχω στον Σύνδεσμο των Υποτρόφων του Ωνασείου, και χάρη σε αυτή τη συμμετοχή είχα τη σπάνια τύχη και ευκαιρία να συνεργαστώ με τους δεκαεπτά υποτρόφους του ίδιου ιδρύματος με τους οποίους και συγκροτήσαμε από κοινού την ομάδα των *Επανακατοικήσεων*.

Μετά το πέρας της διατριβής συνέχισα και συνεχίζω μέχρι σήμερα να μελετώ τα ζητήματα της κατοίκησης στο πλαίσιο έρευνας την οποία επιβλέπει ο Παναγιώτης Τουρνικιώτης, καθηγητής Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Σπάνιο παράδειγμα δασκάλου που πάντα προσφέρει ανιδιοτελώς και αφειδώς τη βοήθειά

του σε όσους τη ζητούν, ο Παναγιώτης Τουρνικιώτης στήριξε από την πρώτη στιγμή τις *Επανακατοικήσεις* ως επιστημονικός σύμβουλος. Είχε συνεχή εποπτεία της δουλειάς μας, παρών σε όλα τα βήματα της δράσης, από τα πρώτα ιδρυτικά κείμενα της ομάδας μέχρι τις κοινές παρουσιάσεις και συζητήσεις επί των επιμέρους αρχιτεκτονικών προτάσεων. Με τη βαθιά γνώση της ιστορίας και της θεωρίας της αρχιτεκτονικής και έχοντας συνεχή παρουσία και συμμετοχή στη διεθνή συζήτηση για τα θέματα του χώρου, συμβουλευόνας αλλά ποτέ επιβάλλοντας, καθοδήγησε σταθερά την ομάδα μας σε μια έρευνα η οποία ευελπιστούμε πως συνδράμει στην αρχιτεκτονική.

Πολύ σημαντική για τις *Επανακατοικήσεις* ήταν η συμβολή του Ανδρέα Γιακουμακάτου, καθηγητή Ιστορίας, Κριτικής Ανάλυσης και Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, ο οποίος ανταποκρίθηκε στην πρόσκλησή μας και υποστήριξε ενεργά τη δράση αυτή. Οι συζητήσεις μαζί του εμπλούτισαν τους προβληματισμούς της ομάδας μας. Οι παρεμβάσεις του σε κρίσιμες συναντήσεις των *Επανακατοικήσεων* βοήθησαν στην ωρίμανση της σκέψης μας και στη σύνδεση των αρχιτεκτονικών προτάσεων και των εικαστικών παρεμβάσεων με το εύρος των ιδεών για την κατοίκηση, έτσι όπως αυτές έχουν αναπτυχθεί στην ιστορία της τέχνης και της αρχιτεκτονικής.

Καθ' όλη τη διάρκεια της δράσης καθοριστική υπήρξε η συμβολή της Ηούς Πάσχου και της Παυλίνας Σπανδώνη, μέλη του τότε Διοικητικού Συμβουλίου του Συνδέσμου Υποτρόφων του Ωνασείου. Ήταν μέσα από συζητήσεις μαζί τους που συγκροτήθηκε το πλαίσιο των *Επανακατοικήσεων* αρχικά, ενώ με τη βοήθειά τους στελεχώθηκε η ομάδα, μετά από ανοιχτές προσκλήσεις προς αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες και κοινωνικούς επιστήμονες, υποτρόφους του ίδιου ιδρύματος. Με τη διαρκή τους παρουσία και συστηματική εργασία μπόρεσαν να πραγματοποιηθούν οι δημόσιες παρουσιάσεις της δράσης, οι πολυάριθμες συναντήσεις της ομάδας, η συνεργασία μεταξύ των μελών, οι επισκέψεις στις κατοικίες που ανασχεδιάστηκαν και τελικά οι ίδιες οι μελέτες όπως παρουσιάζονται σε αυτό το βιβλίο.

Οι *Επανακατοικήσεις* πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των δράσεων του Συνδέσμου των Υποτρόφων του Ιδρύματος Ωνάση και με την αρωγή του Ιδρύματος Ωνάση, το οποίο ευχαριστούμε θερμά για τη γενναιοδωρη ηθική και υλική υποστήριξη που μας παρείχε όλα αυτά τα χρόνια. Θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε τη διευθύντρια του Ιδρύματος Ωνάση, Έφη Τσιότσιου, η οποία στήριξε τις *Επανακατοικήσεις* όχι μόνο θεσμικά αλλά και με συζητήσεις, σκέψεις και ιδέες που βοήθησαν στην καλύτερη διασύνδεση του έργου με την κοινωνία. Σημαντική για την πορεία των *Επανακατοικήσεων* ήταν και η συμμετοχή της ομάδας μας στην έκθεση *Strange Cities*, στη Διπλάρειο Σχολή,

την άνοιξη του 2015. Η συμμετοχή δημιούργησε διαύλους επικοινωνίας της ομάδας μας με το ευρύ κοινό και θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την Αφροδίτη Παναγιωτάκου, αναπληρώτρια Γενική Διευθύντρια της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών για τη δυνατότητα αυτή που μας έδωσε. Οι Επανακατοικήσεις πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Θοδωρή Αναγνωστόπουλου στο Σύνδεσμο Υποτρόφων του Ιδρύματος Ωνάση, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά για την υποστήριξη που μας έδειξε.

Για τη συστηματική βοήθειά της στην οργάνωση των *Επανακατοικήσεων* ευχαριστούμε τη Χαρά Σύρου, υπεύθυνη του Συνδέσμου των Υποτρόφων του Ιδρύματος Ωνάση. Ευχαριστούμε επίσης τους Αλέξανδρο Μωρέλλα και Δημήτρη Δρίβα για τη βοήθεια που μας παρείχαν στη διαχείριση της επικοινωνίας της δράσης. Θα θέλαμε ακόμα να ευχαριστήσουμε τον Μάκη Γιαννόπουλο για τη δημιουργική του συμμετοχή στη δράση, στο πλαίσιο της κινηματογραφικής και φωτογραφικής της τεκμηρίωσης. Ευχαριστούμε την Ιφιγένεια Βασιλείου για τον σχεδιασμό του λογοτύπου και των γραφιστικών εφαρμογών των *Επανακατοικήσεων*. Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά όλους τους κατοίκους που άνοιξαν τα σπίτια τους, μας υποδέχτηκαν, μας μίλησαν για τη ζωή τους υποστηρίζοντας έτσι με τον πιο ενεργό και ουσιαστικό τρόπο την έρευνά μας. Θέλω να πιστεύω ότι οι *Επανακατοικήσεις* ήταν και για αυτούς το ίδιο συναρπαστικό και δημιουργικό ταξίδι όπως ήταν και για εμάς.

Επανακατοικήσεις: μια διαλεκτική προσέγγιση στον σύγχρονο τρόπο ζωής

Βρέθηκα κοντά στην προσπάθεια που ονομάστηκε *Επανακατοικήσεις* από τις πρώτες μέρες, και είχα τη δυνατότητα συζητώντας ή ανταλλάσσοντας απόψεις να συμβάλω, έστω και λίγο, ώστε μερικές φορές η επικοινωνία να γίνεται ευκολότερη και τα τελικά αποτελέσματα να αποκτούν μια εσωτερική συνοχή πέρα από τη διαφορά τους. Γιατί η διαφορά ήταν ένα από τα μεγάλα ζητούμενα αυτής της κοινής προσπάθειας.

Επανακατοικήσεις, λοιπόν. Το ζήτημα αφορά στην επιθυμία για απόλαυση του κατοικείν ή – τουλάχιστον για εμένα, που μιλώ από τη μεριά των αρχιτεκτόνων – στην επιθυμία για απόλαυση της αρχιτεκτονικής. Όλα αυτά είναι δύσκολα, γιατί η επιθυμία και η απόλαυση δεν είναι λέξεις που συνηθίζονται στα θρανία των αρχιτεκτονικών σχολών. Είναι λέξεις που ακούγονται σε άλλους χώρους. Θα προσπαθήσω ωστόσο να φέρω κάτι, έστω και λίγο από αυτές τις έννοιες, στον συγκροτημένο λόγο της αρχιτεκτονικής.

Από παλιά, λένε όσοι ασχολούνται με τη θεωρία, υπάρχουν τρεις σημαντικές παράμετροι που καθορίζουν την αρχιτεκτονική. Η πρώτη είναι η αναγκαιότητα. Αυτή αναφέρεται κυρίως στην κατασκευαστική τεχνική. Στα λατινικά, στη ρωμαϊκή αρχαιότητα ή στην Αναγέννηση, που επινόησαν τους αντίστοιχους όρους, ο Βιτρούβιος την έλεγε *firmitas* και ο Alberti *necessitas*. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως το κτίριο πρέπει να στέκει γερά, πως πρέπει να μη βρέχεσαι όταν είσαι μέσα ή να μην κρυώνεις. Η δεύτερη είναι η *εξυπηρέτηση*. Μου αρέσει περισσότερο ο όρος *commoditas* του Alberti, το κόμοδο, το βολικό, από την *utilitas* του Βιτρούβιου, γιατί εμπλουτίζει στα λατινικά την έννοια της χρησιμότητας και της λειτουργικότητας με την παράμετρο της άνεσης. Η τρίτη είναι εκείνη που μας ενδιαφέρει περισσότερο εδώ,

γιατί αναφέρεται στην *αισθητική ικανοποίηση* και την ομορφιά της αρχιτεκτονικής, αναφέρεται δηλαδή σε παραμέτρους στις οποίες δίνουμε καλλιτεχνική και δημιουργική διάσταση. Οι δύο λατινικές λέξεις που την εκφράζουν είναι η *venustas* του Βιτρούβιου και η *voluptas* του Alberti, που παραπέμπουν άμεσα στην Αφροδίτη και στην ηδονή, δηλαδή στην ομορφιά που καταλήγει σε απόλαυση. Αυτή είναι μια αισθητική που ικανοποιεί το πνεύμα και το σώμα ταυτόχρονα, δηλαδή επιτρέπει στον άνθρωπο να βιώνει και να χαιρέται την αρχιτεκτονική. Και με αυτή την έννοια, η συζήτησή μας είναι μια συζήτηση για την επιθυμία και την απόλαυση του κατοικείν, για την επιθυμία και την απόλαυση της αρχιτεκτονικής.

Τι ζητάει κανείς από το σπίτι του; Να είναι όμορφο και οικείο, να είναι άνετο και ευχάριστο, να είναι οικονομικό και κοινωνικά προσαρμοσμένο, δηλαδή το σπίτι να ανταποκρίνεται στην κοινωνική υπόσταση του κατόχου του. Και πώς επιτυγχάνεται αυτό; Πώς μπορούμε να πετύχουμε το απλό και αυτονόητο; Πρόκειται για μια ισορροπία που μοιάζει πολλές φορές με άπιαστο όνειρο, στην οποία εμπλέκονται και συμμετέχουν τα μέλη της οικογένειας και οι σύμβουλοί τους, στους οποίους περιλαμβάνονται οι φίλοι και οι συγγενείς, καλές και κακές επιρροές του γενικότερου κοινωνικού περιβάλλοντος, τα ειδικά και τα μαζικά έντυπα - ακόμη και οι αρχιτέκτονες. Εδώ εδρεύει ένας δυναμικός διχασμός που χαρακτηρίζει τη σχέση του κατοίκου και του αρχιτέκτονα. Γιατί αυτή είναι μια δύσκολη σχέση, που πατά σε μια εξίσου δύσκολη επικοινωνία.

Το διαμέρισμα της πολυκατοικίας είναι ευθύς εξαρχής παρεξηγημένο, επειδή δεν ανταποκρίνεται συχνά σ' αυτό που οι κάτοικοι θα ήθελαν να βιώσουν ως απόλαυση του κτισμένου. Και μιλάω εδώ για το διαμέρισμα της πολυκατοικίας, και όχι για τη μονοκατοικία που σχεδίασε ένας δημιουργός, ένας ειδικός, ένας αρχιτέκτονας, για έναν συγκεκριμένο και προσωποποιημένο τρόπο κατοίκησης. Μιλάω για την πολυκατοικία, η οποία παράγει τυπικά διαμερίσματα ικανά να βιωθούν από όλους, από τον κάθε πιθανό κάτοικο, και κατά συνέπεια μπορούν να στεγάσουν στον κοινό παρονομαστή τους την απρόσωπη λογική της επιθυμίας, να προσφέρουν την εξυπηρέτηση ως λειτουργία, κι όχι ως άνεση και ομορφιά της ζωής.

Το κυρίως ζητούμενο είναι το προσωποποιημένο διαμέρισμα, είναι η ανάκτηση της οικειότητας δια της επισφράγισης του κατοικείν με την ταυτότητα του κατοίκου. Μπορεί να γίνει αυτό από μόνο του ή χρειάζεται βοήθεια; Εδώ ανακύπτει ένα δεύτερο σημαντικό πρόβλημα: ο φόβος του αρχιτέκτονα και ο φόβος του κατοίκου. Η καχυποψία είναι αμοιβαία. Γιατί από τη μεριά του αρχιτέκτονα υπάρχει φόβος απέναντι στις κρυφές επιθυμίες και τις επιδιω-

κόμηνες απολαύσεις των κατοίκων, οι οποίοι μόλις μπου και κατοικήσουν το σπίτι που σχεδίασε θα το υποβαθμίσουν με τις παρεμβάσεις τους. Ενώ από τη μεριά του κατοίκου, ο φόβος του αρχιτέκτονα είναι ο φόβος για τα δεσμά μιας παρέμβασης που θα επιβάλλει έναν τρόπο ζωής τόσο προσωποποιημένο, ώστε να μην αναγνωρίζει ο κάτοικος το πρόσωπό του: ένα σπίτι προσωποποιημένο στα μέτρα του αρχιτέκτονα.

Αυτή είναι περίπου η ιστορία του αρχιτέκτονα του ομώνυμου θεατρικού έργου που στο τέλος, ύστερα από έναν μακρύ διάλογο με τους κατοίκους του σπιτιού που σχεδίασε, τους πυροβολεί και τους σκοτώνει, γιατί δεν μπορούν να καταλάβουν την αρχιτεκτονική του. Και την έχει γράψει μια κάτοικος για τον επιφανή αρχιτέκτονά της.

Στην αφετηρία αυτού του εργαστηρίου αρχιτεκτονικής της κατοικίας στη σύγχρονη Αθήνα βρίσκονται οι μέρες της κρίσης στο κέντρο της πόλης. Μιας κρίσης στην οποία πολλοί θα ήθελαν να κατοικήσουν ένα σπίτι, ένα διαμέρισμα, με καλύτερο τρόπο, αλλά δεν ξέρουν πώς μπορούν να το πετύχουν. Η διαπίστωση ότι στο κέντρο της Αθήνας υπάρχει ένα μεγάλο απόθεμα κατοικίας που περιμένει να κατοικηθεί, ή κατοικείται ήδη αλλά με την προσμονή ενός καλύτερου τρόπου ζωής, ήρθε να συναντήσει τη δυσφορία απέναντι σε αυτό το απόθεμα, και πολλές φορές το ανέφικτο της αλλαγής του κτισμένου περιβάλλοντος, σε αντιπαράθεση με την προσδοκώμενη δυναμική της επανακατοίκησης.

Τι σημαίνει η λέξη επανακατοίκηση; Σημαίνει να κατοικήσω ξανά την κατοικία μου. Δηλαδή να κερδίσω τις αξίες του κατοικείν που θα επιθυμούσα και θα ήθελα να αποκτήσω χωρίς να αλλάξω σπίτι.

Μόλις πριν από λίγα χρόνια, ο δάσκαλος και ο σπουδαστής στις αρχιτεκτονικές σχολές δεν περιελάμβαναν το ερώτημα της επανακατοίκησης στα πεδία των εκπαιδευτικών και ακαδημαϊκών δραστηριοτήτων. Και δεν περιλαμβανόταν γενικά η επανακατοίκηση (να ξανασχεδιάσεις ένα σπίτι για να κατοικηθεί με έναν διαφορετικό τρόπο) στα διακεκριμένα αρχιτεκτονικά έργα. Καλύτερα ήταν να μην έλεγες πώς το έχεις κάνει. Τώρα, λόγω της κρίσης (κι αυτό μπορεί να είναι ένα από τα θετικά στοιχεία αυτής της περιόδου) ο αρχιτέκτονας σκύβει ξανά στα θεμελιώδη του κατοικείν και του αστικού περιβάλλοντος, στις πραγματικές συνθήκες ζωής, στις υπαρκτές πόλεις, στις γειτονιές του κέντρου και τις γειτονιές που είναι γύρω από αυτό. Ο αναστοχασμός συναντάται με ένα διαρκώς εκτεινόμενο πεδίο ζωτικής και επαγγελματικής δραστηριότητας.

Ποιος είναι όμως αρμόδιος για να σχεδιάσει την επανακατοίκηση; Ο αρχιτέκτονας; Εκ πρώτης όψεως, ναι. Αλλά ίσως και όχι. Το κατοικείν είναι ένα

κοινωνικό, οικονομικό και φαντασικό φαινόμενο, γεμάτο αναγκαιότητες, προβλήματα και όνειρα. Είναι το πεδίο συνάντησης εκείνων που ζουν, που κατοικούν, αλλά κι εκείνων που επιχειρούν να καταλάβουν πώς ζουν οι άνθρωποι, και ενδεχομένως να συμβάλλουν με τις παρεμβάσεις τους θετικά στην αλλαγή - προς το καλύτερο - του κοινού τρόπου ζωής. Εκείνων δηλαδή που ερμηνεύουν τρόπους ζωής, που σχεδιάζουν χώρους και ατμόσφαιρες χώρων. Όπως βλέπετε, εισάγω παραμέτρους που ξεφεύγουν από τον κατεστημένο ρόλο του αρχιτέκτονα που δημιουργεί (γιατί συζητώ ταυτόχρονα την ερμηνεία του τρόπου ζωής και τη σχεδιασμένη ατμόσφαιρά του) τον ζωτικό χώρο μέσα στο καβούκι της ζωής.

Η επανακατοίκηση, έτσι όπως συζητήθηκε σε αυτό το εργαστήριο, αλλά κι όπως θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται στα εκπαιδευτικά εργαστήρια των αρχιτεκτόνων και στην ίδια την αρχιτεκτονική πρακτική, είναι μια διεπιστημονική υπόθεση στην οποία η αρχιτεκτονική είναι μια πολύ σημαντική παράμετρος - χωρίς να είναι η μόνη. Με το πνεύμα αυτό οργανώθηκε ο προβληματισμός για την κατοίκηση και την επανακατοίκηση, για τον ρόλο της αρχιτεκτονικής και τον ρόλο του κατοίκου, μέσα από την εμβάθυνση στον τρόπο ζωής, με εργαλεία που υπερβαίνουν την αρχιτεκτονική ως δημιουργία και πλησιάζουν στην κοινωνική ανθρωπολογία και τα εικαστικά.

Η προσέγγιση αυτή του κατοικείν, μέσα από την κοινωνική ανθρωπολογία και τα εικαστικά, είναι σε ένα βαθμό περιοριστική, αλλά συμβαδίζει με τις δυνατότητες της ομάδας που συγκροτήθηκε λόγω των εξειδικεύσεων. Θα μπορούσαν να γίνουν κι άλλες προσεγγίσεις (όπως μέσω της ψυχολογίας του χώρου), που θα ήταν εξίσου σημαντικές για να κατανοήσουμε τις πολυδιάστατες πτυχές της ζωής και να εμβαθύνουμε στο νόημα του κατοικείν, να καταλάβουμε τι παίζεται μέσα σε ένα σπίτι. Οι ώρες της συνεργασίας, οι συναντήσεις και οι ηχογραφήσεις ήταν μερικά από τα σημαντικότερα εργαλεία για αυτή την εμβάθυνση. Μια κυριολεκτική διείσδυση στο κατοικείν, στο οικείο, αυτό που δεν είναι δημόσιο πέρα από σαλόνι, δηλαδή πέρα από την οθόνη στην οποία κάποιος προβάλλει προς τα έξω το κατοικείν του, έτσι ώστε να ξεκλειδωθούν οι επιθυμίες και οι απολαύσεις, αυτά που συνήθως ανήκουν στο ασυνείδητο, αυτά που δεν αντιμετωπίζονται ως σοβαρές πλευρές της τέχνης του αρχιτέκτονα, επειδή ικανοποιούν επιθυμίες που συνήθως δεν θέλουμε να βλέπουμε.

Οι Επανακατοικήσεις ήταν πάνω από όλα ένα εργαστήριο για να ξαναδούμε τα όρια στην εποχή μιας φαινομενικής και ουσιαστικής έλλειψης, μιας δυναμικής ανέχειας και μιας κρίσης. Βοήθησαν να δούμε την ουσία των πραγμάτων στην ελάχιστη υπόστασή τους. Όχι μόνο γιατί δεν υπάρχουν χρήματα - αφού

σε μερικές περιπτώσεις υπήρχαν – αλλά κυρίως για να δούμε τι είναι εκείνο που είναι δομικά κρίσιμο, κοινό και κύριο, τι είναι εκείνο που συνιστά αλλαγή παραδείγματος, επαναπροσδιορισμό του κατοικείν σχεδόν με ένα τίποτα. Τι μπορεί να αποτελέσει δηλαδή αλλαγή με τρεις μαγικές μικρές κινήσεις, χωρίς να γκρεμίσεις ένα σπίτι και να το ξαναφτιάξεις από την αρχή;

Σ' αυτή την κατεύθυνση, σ' αυτό τον διάλογο, σ' αυτή τη συζήτηση με τον κάτοικο, που ήταν ως ένα βαθμό ψυχαναλυτική, αναπτύχθηκε μια νέα προοπτική, στην κατεύθυνση εκείνου που θα μπορούσε να ονομάσει σήμερα κανείς *συμμετοχικό σχεδιασμό*. Δεν αναφέρομαι στον συμμετοχικό σχεδιασμό ως προσέγγιση που έγινε ιδιαίτερα γνωστή πριν από 50 ή 60 χρόνια, και αποτέλεσε μια πολύ ενδιαφέρουσα, εν μέρει επιτυχημένη, και ίσως τελικά αποτυχημένη προσπάθεια για να γίνει καλύτερη η αρχιτεκτονική. Αναφέρομαι σε μια προσωποποιημένη σχέση, μια *επαφή* (και χρησιμοποιώ τη λέξη *επαφή* συνειδητά) του αρχιτέκτονα, του κοινωνικού επιστήμονα και του κατοίκου, η οποία μπορεί να μεταδώσει *ηλεκτρισμό*, *συμμετοχή*, *συνεργασία*, για να καθίσουν όλοι αυτοί σε ένα κοινό τραπέζι προβληματισμού και αλληλοκατανόησης, μέσα από την οποία θα μπορέσει να ξαναδημιουργηθεί ο χώρος κατοικίας.

Τα αποτελέσματα των εννιά περιπτώσεων επανακατοίκησης που είδαμε στο εργαστήρι είναι κρίσιμες συμβολές για το σύγχρονο κατοικείν και τη μελλοντική πορεία της αρχιτεκτονικής· για το κατοικείν την πόλη μας, για το πώς ζούμε τον τόπο μας, το πώς ζούμε και χαιρόμαστε τη ζωή, ακόμη κι αν αυτό γίνεται μέσα από τις ελάχιστες συνθήκες διαβίωσης σε περίοδο κρίσης. Δεν αποτελούν όμως πρότυπα, ούτε είναι παραδειγματικές προτάσεις. Είναι, πάνω από όλα, συμβολές στη μέθοδο, στη διαλεκτική της κατοικίας, στους τρόπους με τους οποίους μπορεί κανείς να δώσει περισσότερο νόημα σε έναν χώρο ζωής, μέσα από τον διάλογο και τη συνεργασία.

J.J.P. Oud, Kiefhoek, Rotterdam, 1925.

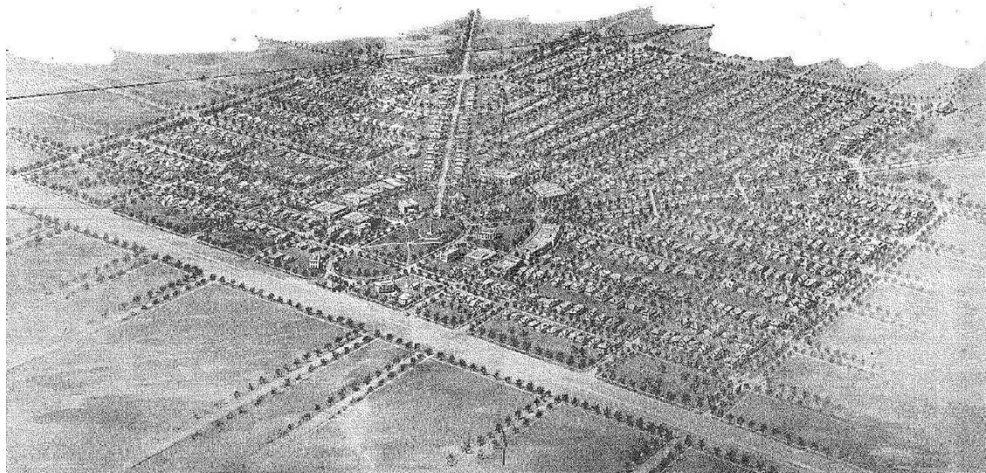
B. Taut, Hufeisensiedlung Britz, Βερολίνο, 1925.

Ιδέες της κατοίκησης στον 20ό αιώνα

Το ζήτημα της κατοικίας στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού μοντέρνου κινήματος παρουσιάζει αντιφατικά χαρακτηριστικά για τον σημερινό παρατηρητή. Το φαινόμενο αυτό σχετίζεται με την ταχεία ανοικοδόμηση των αστικών περιοχών μετά την τραγωδία του Α' Παγκόσμιου πολέμου, με δεδομένες τις ανάγκες για μαζική στέγαση του εργατικού δυναμικού, που στα μεγάλα και μικρότερα κέντρα υποστήριζαν την παραγωγική διαδικασία, ιδίως στον τομέα της βιομηχανίας.

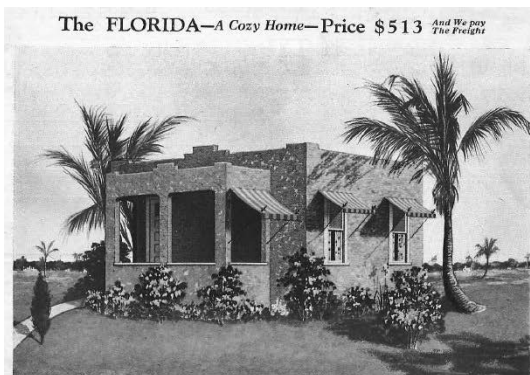
Οι αντιπροσωπευτικές τυπολογίες και ακόμη και τα ποσοτικά μεγέθη των κατοικιών εκείνης της εμπειρίας δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις σημερινές αντιλήψεις και ανάγκες. Τα διδάγματα ωστόσο του *Siedlungen* και του *Höfe* είναι άλλα: πρώτον, ο ενιαίος σχεδιασμός των συγκροτημάτων, που σημαίνει ενιαία αισθητική αντίληψη και ρυθμισμένες οικιστικές λειτουργίες· δεύτερον, η σχέση μεταξύ ιδιωτικού κατοικημένου χώρου και ιδιωτικού ανοιχτού (κήπος), που προσφέρεται ακόμη και για την κάλυψη διατροφικών αναγκών του πυρήνα της οικογένειας· τρίτον, η προνομιακή σχέση και η αναλογία μεταξύ δομημένου και φυσικού χώρου, που σημαίνει ευνοϊκές συνθήκες υγιεινής και κοινωνικοποιημένης ζωής· και, τέταρτον, και πιο σημαντικό, η ισχυρότατη αίσθηση της κοινότητας και της συμμετοχικότητας που τα συγκροτήματα αυτά δημιουργούν και καλλιεργούν μεταξύ των κατοίκων του συγκροτήματος.

Βέβαια, η μοντέρνα αρχιτεκτονική εκείνης της εποχής (και ιδίως η αρχιτεκτονική της κατοικίας) δεν υπήρξε δημοφιλής, παρά την ουμανιστική φόρτιση και τον μεσσιανισμό της ή, ίσως, εξαιτίας τους. Ήταν *επιστημονική* και *αφαιρετική*, και προσπαθούσε να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της ελάχιστης διαβίωσης με τα εργαλεία ενός σχεδιασμού προγραμματικού και *ανώνυμου*,

Aladdin City--A general birdseye view of the City planned by the Aladdin Company

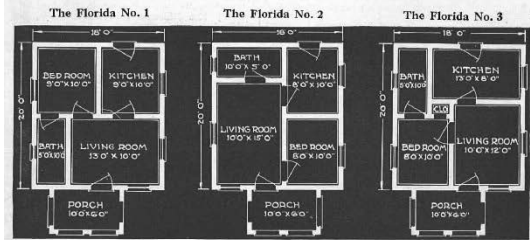
The charm of the Orient, the environment of friendly neighbors, the gratification of low cost of living conditions, the stability of rich, natural resources, the advantages of nearness to Metropolitan Miami and the permanence founded on all of the above conditions.—ALADDIN CITY.

The FLORIDA—A Cozy Home—Price \$513 *And We pay The Freight*

THE Florida is the smallest Spanish type home manufactured by the Aladdin Company. It is one of the most popular, for it provides complete living accommodations for a small family at a very small investment. Aladdin furnishes the same high quality of lumber, mill-work, doors, windows, paint, stains, varnishes, hardware, etc., with the Florida as are provided with the largest and most elaborate homes manufactured. In all three of the Florida plans shown below the living room and kitchen have been given the greatest possible amount of space so that either room can conveniently be used for dining purposes. All three plans include a bedroom and a bath as well as a living room and kitchen. Regardless of which plan of the Florida you decide upon, the price is the same—\$513, freight paid to your railroad station. Full size galvanized wire screens can be furnished for all windows and outside doors of any one of the three Florida plans for \$18 additional.

Specifications, The Florida: Size 18x30 feet. 4x6 ball-top sill. 2x6-inch floor joists on 24-inch centers. Clear wall and partition masonry on 16-inch centers. 2x4-inch ceiling joists on 18-inch centers. 2x4-inch rafters 24-inches on centers. Sheathing and wooden lath for stucco over outside walls. Roof sheathing 1/2 inch light. Best quality Green Sash surfaced Asphalt Roofing. Wicker lath for lining all inside walls, partitions and ceilings. Clear outside finish. Clear Southern Pine inside trim, window casings, size of glass 1/8x4 inches. Sash weights, cords, pulleys and locks for one sash. 1/2x4 inch. Bathroom window and doors 2 feet 8 inches by 6 feet 8 inches, highest quality Fir. Casement arch only for closure. Glazed front door 2 feet 8 inches by 6 feet 8 inches. Rear door 2 feet 8 inches by 6 feet 8 inches, upper section glazed. Two coats of paint for exterior trim, porch and porch. All nails inserted lockers, hinges, etc. to complete house. Height of ceiling 8 feet. Roof pitch to rear. Plans reversed without charge. See page 7.

Aladdin City, Φλόριντα, 1926.

ενώ υιοθετούσε κατασκευαστικές μεθοδολογίες όσο το δυνατόν πιο οικονομικές και, συνεπώς, δεσμευτικές. Αγνοούσε ή αδιαφορούσε για την εξατομίκευση του οικιστικού ενδύματος, προϋπέθετε τον σταθερότυπο του μοναδιαίου χρήστη με προκαθορισμένες ανάγκες, λειτουργίες και απαιτήσεις, καθώς επέκτεινε την ιδέα του φορντικού μοντέλου παραγωγής στο πεδίο της διαβίωσης, στην παραγωγή της ζωής των ανθρώπων, με κριτήριο την οικονομία των μέσων και την οικονομία του χρόνου.

Χαρακτηριστική του νέου – τόσο αντι-ακαδημαϊκού όσο και αντι-νεοπαρδοσιακού – προσανατολισμού δείχνει η ρήση του Adolf Behne, που το 1926, στο «Der Moderne Zweckbau», διευκρίνιζε πως «η νέα αντικειμενικότητα είναι η φαντασία που εργάζεται με ακρίβεια». Δεν θα πρέπει ωστόσο να μας διαφεύγει ότι η γοητεία της τεχνολογίας και οι φορντικές σειρήνες δεν μάγεψαν μόνο τους μεσευρωπαίους αλλά και τον Le Corbusier: ο τελευταίος, στο «Méditation sur Ford», γραμμένο μετά την επίσκεψή του στις αυτοκινητοβιομηχανίες του Ντιτρόιτ, τόνιζε πως «η οικοδομή έχει μείνει έξω από τους δρόμους της προόδου... Η οικοδομή είναι μια βιομηχανία πολυτελείας», και πως η μοντέρνα κατασκευή είναι ζήτημα, εν τέλει, τεχνικής (*Œuvre complète*, 1934-1938, τ. 3, σελ. 16-17).

Από την εποχή του περίφημου συνεδρίου στο Λονδίνο το 1920 (όπου τέθηκε επί τάπητος η ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης Ευρώπης μέσω της χρήσης νέων υλικών και νέων μοντέλων παραγωγής), της «κουζίνας της Φρανκφούρτης» της Margarete Schütte-Lihotzky (1926) και του οικισμού Weissenhof της Στουτγάρδης του 1927, ως τις δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι αρχιτέκτονες πειραματίστηκαν με τις πιο διαφορετικές εκδοχές κατοικίας από χωρική, τυπολογική και τεχνολογική άποψη. Εισήγαγαν την έννοια του εφήμερου και ευέλικτου χώρου, αλλά και ιδέες παραγωγής, όπως η προκατασκευή και τα νέα υλικά σύνθεσης. Ήδη, πριν τον πόλεμο, το 1939, ο Le Corbusier σχεδιάζει τα MAS (Maisons montées à sec), δώροφες μεταλλικές μονοκατοικίες σε pilotis, όπου προβλέπεται η πλήρης προτυποποίηση όλων των κατασκευαστικών στοιχείων της κατοικίας. Ο συνδυασμός της επείγουσας ανάγκης και των τεχνικών δεξιοτήτων εμφανίζεται ακόμη και μέσα στον πόλεμο: το 1943, ο Albert Speer παραγγέλλει στις αεροπορικές βιομηχανίες Messerschmitt και Heinkel τον σχεδιασμό μεταλλικών προκατασκευασμένων κατοικιών, έτσι ώστε, μετά τον πόλεμο, να είναι δυνατή στη Γερμανία η ταχεία επίλυση του προβλήματος της κατοικίας.

Ένα από τα κεντρικά ζητήματα σχετικά με την παραγωγή της κατοικίας στον 20^ό αιώνα είναι εκείνο της προκατασκευής, για λόγους εντούτοις διαφορετικούς από κοινωνική και πολιτισμική άποψη στην Ευρώπη και

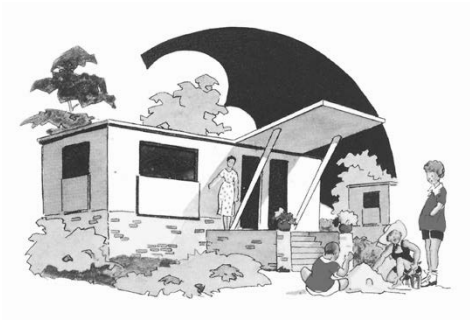

Buckminster Fuller, Dymaxion House/ Eden project.

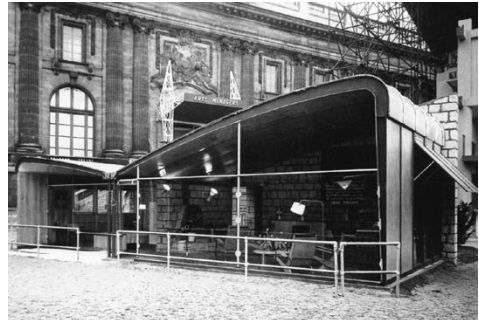
την Αμερική. Στις ΗΠΑ, η κουλτούρα του self-made man δεν μπορεί παρά να συνδέεται με την κουλτούρα του self-made house, ενώ το πνεύμα της ατομικής ελευθερίας ευνοεί την ιδέα της κινούμενης κατοικίας, του camper και του trailer, έτσι ώστε ο καθένας να μπορεί να είναι «always at home but always on the road». Έτσι, ανάμεσα στις πολλές ανταγωνίστριες εταιρίες σε εθνικό επίπεδο, η Pacific Ready-Cut Homes, που ιδρύεται στο Λος Άντζελες το 1908, θα είναι σε θέση να παραγάγει, στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, σχεδόν 50.000 κιτ προκατασκευασμένων κατοικιών. Η εταιρεία Sears Roebuck στο Σικάγο έχει ωστόσο κωδικοποιήσει, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, τυπολογίες ξύλινων κατοικιών και πωλεί τα σχετικά εξαρτήματα με καταλόγους σε όλη τη χώρα, μέσω του ταχυδρομείου ή του εθνικού σιδηροδρομικού δικτύου, του οποίου η πρωτεύουσα του Ιλινόις αποτελεί ως γνωστόν κομβικό κέντρο. Από το 1908, η Sears πωλεί ολόκληρες κατοικίες μέσω του καταλόγου *Book of Modern Homes and Building Plans*, μια συλλογή δηλαδή κατόψεων αξίας 100 δολαρίων. Ο καθένας μπορεί έτσι να κατασκευάσει την κατοικία του αξίας από 500 ως 4.000 δολάρια και το σημαντικότερο, να την ολοκληρώσει χωρίς τη συμβολή ενός αρχιτέκτονα. Και η Sears θα καταφέρει ως το 1940 να πουλήσει συνολικά 75.000 πλήρως εξοπλισμένες κατοικίες.

Επίσης, η εταιρεία Aladdin «Built in a Day» Homes, που ιδρύεται και αυτή στις αρχές του αιώνα, το 1906 στη Bay City (Μίσιγκαν), θα προτείνει μοντέλα ξύλινων τυποποιημένων συναρμολογούμενων σπιτιών, ένα είδος IKEA της κατοικίας. Η εταιρεία θα πωλήσει και αυτή 75.000 κατοικίες ως το τέλος της δραστηριότητάς της το 1981, έχοντας υλοποιήσει πειραματικές ιδέες για σπίτια βιομηχανικά, στρατιωτικά κελύφη, καλυβόσπιτα, καταφύγια διακοπών κ.λπ., ενώ θα προχωρήσει και στην υλοποίηση ολόκληρων πόλεων, όπως στην περίπτωση της Aladdin City στη Φλόριντα το 1926.

Το θέμα της μαζικής παραγωγής της κατοικίας και της προκατασκευής θα απασχολήσει επίσης για πολλές δεκαετίες διάσημους αρχιτέκτονες όπως ο Frank Lloyd Wright και ο Richard Neutra. Ο πρώτος επιδίδεται με ενθουσιασμό (και παρά τις αντιδράσεις των συναδέλφων του) στον σχεδιασμό οικονομικών κατοικιών 7.000 δολαρίων ήδη από το 1900, για λογαριασμό του περιοδικού *Ladies Home Journal* της Φιλαδέλφειας. Το 1911 εργάζεται για την εταιρεία American System-Built Homes (στη συνέχεια, «Ready-Cut» System Houses), επιδιώκοντας τον εκδημοκρατισμό της ποιοτικής κατοίκησης, καθώς ξεκινά από το ζήτημα ενός νέου σπιτιού μέσω της συστηματικής οργάνωσης της παραγωγής, από την επεξεργασία νέων τυπολογιών μέσω του βιομηχανικού πολιτισμού της μηχανής, έτσι ώστε να διαμορφω-

Ateliers Jean Prouvé, Διαφήμιση προκατασκευασμένης μεταλλικής κατοικίας, 1946

Πρωτότυπο κατοικίας «Soqme», Παρίσι 1951.

Atelier van Lieshout, Οικιστικό κύτταρο Clip On, 1967.

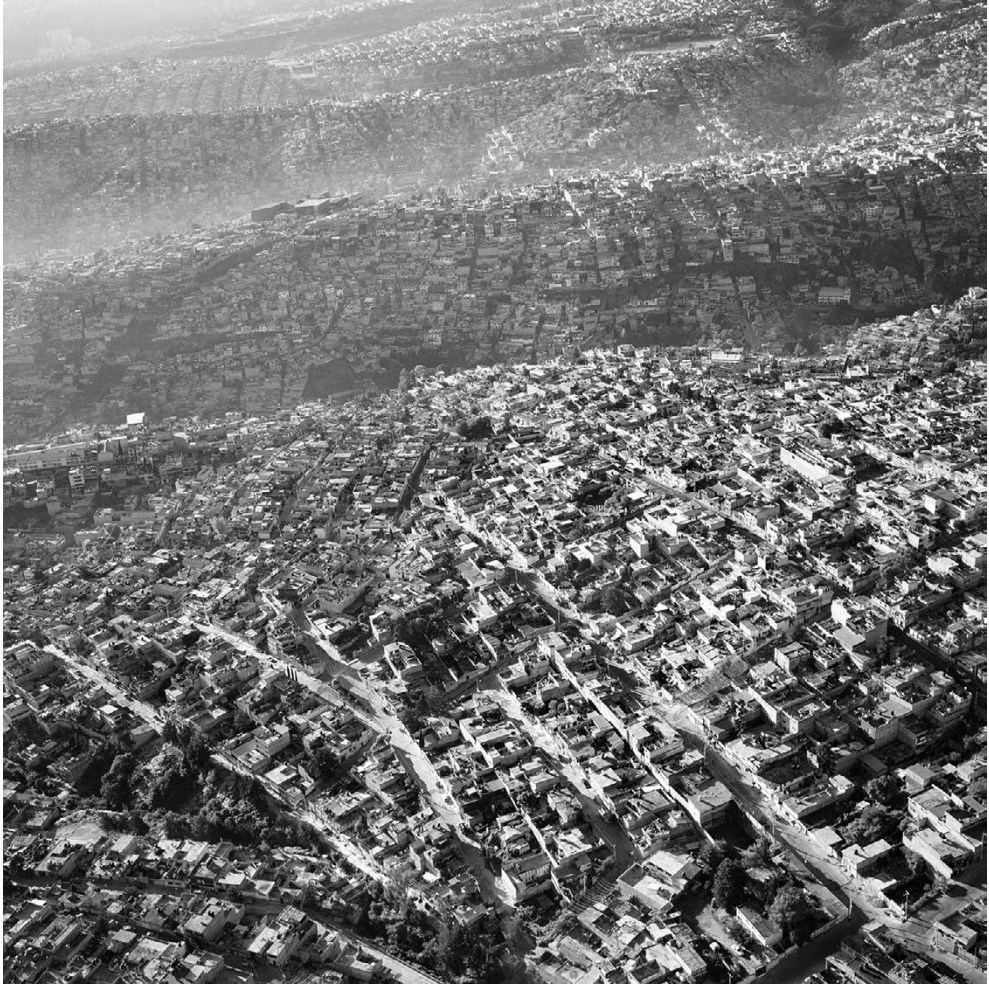

J. Colombo, Total Furnishing Unit, 1972.

θεί ένας νέος τύπος αμερικανικής κατοικίας, με αισθητική συνοχή και κοινωνική απήχηση. Ακόμη, τον Ιανουάριο 1938, στο τεύχος του *Architectural Forum* αφιερωμένο στη δουλειά του, ο Wright σημειώνει: «Θα προτιμούσα να λύσω το πρόβλημα της μικρής κατοικίας, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο οικοδομικό ζήτημα μπορεί κανείς να φανταστεί» (F.L. Wright, «To the Young Man in Architecture - A Challenge», στο *Architectural Forum*, Ιαν. 1938, τ.χ. 68, σ. 32).

Στο πανόραμα ωστόσο του 20ού αιώνα, πραγματικός ποιητής της τεχνολογίας θα αναδειχτεί ο R. Buckminster Fuller, προφήτης του ολικού σχεδιασμού, οραματιστής μοντέρνων οικιστικών μηχανών χαμηλού κόστους και μαζικής παραγωγής. Η αχαλίνωτη δημιουργικότητα του Fuller θα εφεύρει κατοικίες ελαφρές όπως το *Plydome*, το *Eden Dome*, το *4D House*, το *Wichita House*, το *Radome House*, το *Dymaxion Dwelling Machine*, που μετακινούνται, που ανυψώνονται, που μεταφέρονται με το ελικόπτερο ή το φορτηγό, καθώς ο ίδιος έχει την πεποίθηση ότι «κάθε σπίτι είναι ένα κινητό σπίτι, και κάθε κάτοικος είναι ένας πιλότος», ενώ αντλεί έμπνευση από τις νέες τεχνολογίες της αεροναυπηγικής. Δεν πρόκειται ωστόσο για μια ρηχή φιλοδοξία hi-tech αλλά αντίθετα, για έναν νέο ουμανισμό του εικοστού αιώνα, που επιδιώκει καταρχάς να ανταποκριθεί στις επείγουσες κοινωνικές ανάγκες, όπως ο Fuller τις έχει ήδη προβλέψει από το 1928 στο «4D Timelock», την πρώτη δημοσίευσή του στο Σικάγο. Στοχεύει στη μαζική παραγωγή κατοικιών χαμηλού κόστους μέσω της τεχνολογίας και της εν σειρά παραγωγής σε ένα πλαίσιο, όπως και ο Wright, αρμονικής συμβίωσης αρχιτεκτονικής και φύσης. Το *Σπίτι με γεωδαιτικό θόλο* του Fuller θα παρουσιαστεί και στη 10η Τριετία του Μιλάνου το 1954, σε ένα περιβάλλον δηλαδή ιδιαίτερα φιλόξενο, αυτή την εποχή, όσον αφορά την ιδέα της πειραματικής κατοικίας και της προκατασκευής.

Στην Ευρώπη, και ιδιαίτερα στη Γαλλία, ο Jean Prouvé, αυτοδίδακτος κατασκευαστής και designer, κινείται επίσης στο πεδίο της προκατασκευής. Ήδη, το 1938 σχεδιάζει για τους αρχιτέκτονες Beaudouin και Lods ένα συναρμοσμένο οικιστικό κύτταρο για το Σαββατοκύριακο, μια μεταλλική καμπίνα-ελάχιστη οικιστική μηχανή. Μετά τον πόλεμο, το 1945, σε ένα πλαίσιο βιομηχανίας του πολέμου, και με πιεστικές τις ανάγκες της ανοικοδόμησης, παράγει εκ των ενόντων στο εργαστήριό του αρκετές εκατοντάδες προσωρινά οικιστικά περίπτερα από ξύλο και μέταλλο, οικονομικά, τεχνικώς άψογα και πλήρως εξοπλισμένα, που μοντάρονται σε μια ημέρα. Ο Prouvé προτείνει τη μεταποίηση των βιομηχανικών πολεμικού υλικού και της εθνικής χαλυβουργίας σε μονάδες εν σειρά παραγωγής κατοικιών. Αλλά

Πόλη του Μεξικού (από την Μπιενάλε Βενετίας, 2016).